

LINGVISTINĖS PASTABOS

LITUANIKA F. SLAVSKIO LENKŲ KALBOS ETIMOLOGIJOS ŽODYNE

V. Urbutis

Per paskutiniuosius keletą metų slavų kalbų etimologijos tyrinėjimai gerokai pasistūmė į priekį. Tą ypač aiškiai rodo atskirų slavų kalbų nauji etimologijos žodynai. Laimingiausios šiuo atžvilgiu yra rusų ir čekų kalbos: 1949 m. buvo paskelbta anksčiau nespausdinta A. Preobraženskio žodyno paskutinioji dalis¹, o 1950—1958 m. išėjo žinomo slavisto M. Fasmerio trijų tomų žodynas²; vos penkeriems metams praėjus nuo čekų kalbos žodyno³ pasirodymo, išleidžiamas originalaus etimologo V. Macheko žodynas, apimantis kartu ir slovą leksiką⁴. Nuo 1952 m. naują savo kalbos etimologijos žodyną pradeda leisti ir lenkai.

Naujasis prof. F. Slavskio lenkų kalbos etimologijos žodynas⁵ išeina sąsiuviniais. Iki šiol yra baigtas leisti tik pirmasis tomas. Paskutinis I tomo žodis — *jużyna* „pavakariai“, todėl galima spėti, kad to žodyno turėtų būti dar bent keturi tomai. Laimingai privarytas iki galo, tas žodynas būtų bene stambiausias iš visų slavų kalbų etimologijos žodynų. Visų aiškintinų lenkų kalbos žodžių, nors ir platus būdamas, F. Slavskio žodynas vis dėlto neapima. Jame pirmiausia stengiamasi iškelti ir paaiškinti dabartinėje lenkų literatūrinėje kalboje vartojamus žodžius, ypač tuos, kurie turi atitikmenų kitose slavų kalbose ir, vadinasi, yra paveldėti iš slavų prokalbės. Kiekvieno žodžio straipsnyje, paprastai, paaiškinama reikšmė, nurodoma, kuriame amžiuje žodis pirmą kartą pasirodo raštuose, iškeliama reikšmės ir formos variantai; toliau duodami kitų slavų kalbų (dažniausiai čekų, rusų, serbų-chorvatų ir senovės slavų) atitikmenys ir slavų prokalbės forma; dar toliau eina baltų, germanų ir kitų indoeuropiečių kalbų atitikmenys (žinoma, jeigu aiškinamasis žodis tokių atitikmenų turi). Autorius šalia aiškinamųjų lenkų kalbos žodžių dažniausiai duoda tiksliai

¹ A. Преображенский. Этимологический словарь русского языка. Выпуск последний. Труды Института русского языка, т. I, Москва, 1949, стр. 1—144.

² M. Vasmer. Russisches etymologisches Wörterbuch, I—III. Heidelberg, 1953—1958.

³ J. Holub- F. Kopečný. Etymologický slovník jazyka českého, v Praze, 1952.

⁴ V. Machek. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha, 1957.

⁵ Franciszek Slawski. Słownik etymologiczny języka polskiego, t. I, A-J. Kraków, 1952—1956, str. 599.

atitikmenis, nesirūpindamas surašyti į vieną vietą giminiškų kalbų visų žodžių, jungiamų vien tik bendros šaknies. Aiškinant žodžio kilmę, beveik visur nurodoma svarbesnė klausimo literatūra. Dažnai paminimi ir kitokie aiškinimai, nors juos autorius laiko mažiau patikimais ar net visai klaidingais.

Kiekvieno naujo slavų kalbų etimologijos žodyno pasirodymas yra svarbus ir baltistams, nes tokiuose žodynuose dėl artimos slavų ir baltų kalbų giminystės labai dažnai yra liečiami ir vienaip ar kitaip nušviečiami baltų leksikos dalykai. Lituano susidomėjimą lenkų kalbos etimologijos žodynu dar didina tai, kad tokio žodyno ne vienoje vietoje neišvengiamai reikia spręsti polonizmų lietuvių kalboje (retkarčiais — ir lituanizmų lenkų kalboje) problemą.

F. Slavskis, duodamas lietuvių kalbos atitikmenis, juos ima iš ankstesnių etimologų darbų (iš Bernekerio, Trautmano, Briuknerio žodynų, Būgos rusiškai paskelbtų etimologijų ir iš kitur). Atitikmenis rūpinamasi atrinkti tiksliai patikimus ir savo fonetika, morfologija, bei semantika labiausiai artimus analizuojamiems lenkų žodžiams. Nepaisant autoriaus atsargumo, kai kur slavų kalbų žodžių siejimas su atitinkamais lietuvių kalbos žodžiais vis dėlto dar yra abejotinas ar net ir klaidingas. Tuo, žinoma, labai stebėtis nereikia: abejotinių dalykų juk netrūksta nė viename etimologijos žodyne.

Aiškindamas žodį *dur* „šiltinė“ (žr. s. v.), F. Slavskis slavų prokalbės **durb* (plg. rusų *дырь* „kvailybė“ ir kt.) sieja, kaip ir ankstesni etimologai⁶, su lietuvių *padūrmiai* „tuojau iš paskos, įkandin“. Iš tikrųjųrieveiksmis *padūrmiai* (ir *padūrmu*) su tais slavų kalbų žodžiais neturi nieko bendro. Nėra abejonės, kad jis savo kilme yra susijęs su veiksmažodžiu *dūrėti* (*dūria*, *dūrė*) ir, vadinasi, įeina į tą patį giminiškų žodžių būrį, kur ir lenkų *dziura* „skylė“, *drzeć* „draskyti, plėšti“ ir kt. Prieveiksmio *padūrmiai* (*padūrmu*) ir jo sinonimų *įdūrmiais* (*įdūrmu*), *pridūrmiai*(s) (*pridūrmu*) ryšį su veiksmažodžiu *dūrėti* (atitinkamai su priešdėliais *pa-*, *į-*, ir *pri-*) akivaizdžiai galima matyti iš didžiajame Lietuvių kalbos žodyne duotos to veiksmažodžio aštuntosios reikšmės „eiti, važiuoti, sekti iš arti, iš paskos, prisikišti arti“ ir ten surašytų pavyzdžių: *įdūręs* važiuoja paskui (iš Brodovskio žodyno); Baisios šmėklos *pridūrusios* paskui ją sekė (iš A. Vienuolio raštų) ir pan.⁷

Su rekonstruota slavų šaknimi **čer-* (s. v. *czart*) F. Slavskis sieja ne tik liet. *kerėti* „žavėti, burti“, bet ir *kirėti* „gniewać się, złościć się“, *į-kirus* „wrogi“. Viena, tie žodžiai yra netiksliai užrašyti ir paaiškinti (turėtų būti: *ap-*, *į-*, *pa-kyrėti*, *-yri*, *-ėjo*, „įgristi, nusibosti, įkyriam pasidaryti“, *į-kyrūs* „nuobodus, erzinantis“). Antra, jų ryšys su *kerėti* (ir su lenkų *czar* „žavesys, burtai“ ir kt.) labai abejotinas; patikimesnis yra siejimas (kartu su *į-kirsti*, *-sta*, *-o*) su mūsų būdvardžiu *atkarūs* (ir *atkaras*) „įkyrus, atkak-

⁶ E. Berneker. Slavisches etymologisches Wörterbuch, I, Heidelberg, 1908, S. 239; K. Буга. Русский филологический вестник, LXVII, стр. 237.

⁷ J. Balčikonis. Lietuvių kalbos žodynas, II, K., 1947, 649 psl. Teisingai *pridūrmiai* kilmę aiškina E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1955 tt., S. 113.

lus, biaurus“⁸, kuris, savo ruožtu, dėl reikšmės „atlašus“ (plg. *atkarus dalgis*) kartu su *at-kárti*, *-kāra*, *-kūro* „atsilošti“ (plg. *atkaręs dalgis*) negali būti skiriamas nuo veiksmažodžio *kárti* (*kāria*, *kórė*)⁹.

Neaiškus yra žodžio *czeladź* „šeimyna, tarnai“ (s. v.) jungimas iš karto su liet. *kelys* ir *kiltis*: pirmasis iš tų žodžių sykiu su *kelėnas*, latvių *ceļi* „kēliai“, sen. slavų *kolěno* „kelys“ sudaro vieną žodžių grupę, o ant-rasis sykiu su *kilti*, *kělti* (= latvių *cilt*, *celt*), lotynų *ex-cellere* „prasikišti“, *celsus* „aukštas“ ir t. t.— jau visai kitą, ir šių dviejų grupių priklausymas tai pačiai giminiškų žodžių šeimai kol kas tebėra neįrodytas.

Jeigu lenkų *gruz* (dažniau dgs. *gruzy*) „sutrūpinti akmenys ar plytos, griuvėsiai“ (s. v.) laikomas ne germanizmu, o tiksliau liet. *gráužas* (*graužas*) „akmens trupinys, akmenukas; žvirgždas“ atitikmeniu, toliau šiuos žodžius daug paprasčiau būtų sieti ne su lenkų *gruda* „grumstas; gruodas“, liet. *grūsti* ir kt., o su liet. *gráužti* (*-ia*, *-ė*) „krimsti; dilinti, zultinti, ardyti“, sen. slavų *gryzti* „graužti“ ir t. t.; plg. liet. *graužas* „žvirgždas“: „kas apgraužta, nuograuža, graužtukas“, latvių *grauzis* „dulkelė, šapas, krislas“: „nuograuža, graužtukas“; toliau dar plg. liet. *grūžas* „gobio fluviatilis“: „nuograuža, graužtukas“ ir *grūžė* „gobio fluviatilis“: „graužikė“.

Lietuvių kalbos žodis *paūtas* „kiaušinis“ dabar etimologų teisingai yra siejamas ne su sen. rusų *нѡта* „paukštis“, lenkų *ptak* „t. p.“ ir kt., o su liet. *pūsti*, *pūsti*, sen. slavų *puchati* „pūsti“ ir t. t., todėl juo nedera remtis, kai norima įrodyti lenkų žodžio *jaje* „kiaušinis“ (žr. s. v.) ir jo atitikmenų tolesnį ryšį su indoeuropiečių **auis* „paukštis“ (plg. lotynų *avis* „t. p.“).

Mūsų tarmių žodis *grābė* „griovys“ negali būti lyginamas su lenkų *grobla* „pylimas“ (s. v.), nes jis yra germanizmas, atsiradęs iš buv. Rytprūsių vokiečių *grōbe* „griovys“.¹⁰

Vietomis matyti nepakankamas lietuvių kalbos faktų panaudojimas. Pavyzdžiui, šalia sen. slavų *běda* „vargas, skurdas“ ir kt. (žr. s. v. *bieda*) neduodami atitikmenys iš baltų kalbų — liet. *bėdà* „vargas, nelaimė, rūpestis“, latvių *bēda* „t. p.“. Žodyne duodamą lenkų žodžio *brusznica* ir jo giminaičių etimologiją (žr. s. v. *brus*) gerai galėtų paremti tos pat reikšmės liet. *brūknė* (šalia veiksmažodžių *brūkti*, *braukti*). Sen. lenkų *jedza* „valgymas, maistas“ < slavų **ědja* „valgymas“ (žr. s. v.) pirmiausia gretintinas su liet. *ėdžia* „ėdimas, naikinimas; ėdikas, naikintojas“¹¹. Daugiau reikėtų pasitikėti žodžiu *galsas* (žr. s. v. *głos*). Tiesa, jis tėra žinomas vien iš St. Mikuckio apyskaitos, kurioje nurodoma, kad Kalvarijos ir Seinų apskrityse vietoj *garsas* esą sakoma *galsas*, ir duodamas toks pasakymas: „Galsas toli ejna — отголосокъ далеко идетъ (раздается)“¹². Tačiau daikta-

⁸ K. Būga. *Kalba ir senovė*, I, K., 1922. 228 psl.

⁹ Toliau plg. K. Mülenbachs — J. Endzelins. *Latviešu valodas vārdnīca*, II, Rīgā, 1925—1927, 162 lpp.

¹⁰ K. Alminauskis. *Die Germanismen des Litauischen*, T. I. *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, K., S. 55.

¹¹ Plg. to žodžio III reikšmę ir pavyzdžius Lietuvių kalbos žodyno II t., 754 psl.

¹² Известия Императорской академии наук по отделению русского языка и словесности, III, 1854, стр. 365.

vardį *galsas* tvirtai paremiarieveiksmis *galsiai* „garsiai, skardžiai“, žinomas iš gyvosios kalbos apie Punską ir iš liaudies dainų¹³.

Skolinių problema naujajame lenkų kalbos etimologijos žodyne, apskritai paėmus, yra sprendžiama patenkinamai. F. Slavskis čia neina A. Briuknerio pėdomis, kuris prie slavizmų dažnai priskirdavo, ypač ankstesniuose savo darbuose, ir tikrų lietuviškų žodžių. Pavyzdžiui, remdamasis Būgos ir kitų kalbininkų darbais, F. Slavskis tokius žodžius, kaip *góvėda*, *góvena*, *góvija* „gauja, šutvė, pulkas“ (s. v. *gawieź*), *ikrai* „blauzdos“ (s. v. *ikra* 2), *ýnis* „šerkšnas“ (s. v. *inej*) ir pan. visiškai teisingai laiko ne slavizmais, o tik slavų kalbų atitinkamų žodžių artimais giminaičiais¹⁴. Teisingiausia, labiausiai patikima nuomonė išdėstoma ir dėl santykio tarp liet. *grikai* (< sen. rusų **грько*) ir lenkų *gryka* „t. p.“ (žr. s. v.)¹⁵. Panašių pavyzdžių būtų galima nurodyti ir daugiau.

Visiškai išvengti su skolinių problema susijusių klaidų ir netikslumų žodyno autoriui vis dėlto nepasisėkė. Visų pirma, poroje vietų lietuvių kalbos slavizmai per neapsižiūrėjimą yra palaikyti slavų kalbų žodžių atitikmenimis. Veiksmažodis *bóti* (-*ja*, -*jo*) „daboti, paisyti, vengti“ (žr. s. v. *bajać*; F. Slavskis *bóju* neteisingai verčia „*zapytuje*“) neturi nieko bendro su indoeuropiečių **bhā-* „kalbėti“, nes yra atsiradęs iš lenkų (ar baltarusių) *dbać* „rūpintis, daboti“¹⁶. Daiktavardis *duōnis* „duoklė“ negali būti laikomas tiksliu lenkų *dań* „t. p.“ atitikmeniu. Neaišku, kodėl čia autorius nepaklausė Būgos, kuris, išskeldamas tą pačią klaidą Bernekerio žodyne, rašė: „Lietuvių kalbos tarmėse pažįstama tikta forma *donis*, paskolinta iš baltarusių *дань*“¹⁷. Lietuvių kalbos žodyno II tome paskelbta medžiaga dabar visiškai patvirtina tą Būgos teigimą. Gyvas žodis tėra *donis* (ir *dōnė*, *donià*); toks jis vartojamas ir senesniuose (XVI—XVII a.) raštuose. Forma *duōnis* pažįstama vien tik iš vėlyvesniųjų raštų, todėl ją reikia laikyti antrine, atsiradusia vienur (pvz., Kuršaičio žodyne) gal dėl *uo* ir *o* maišymo, o kitur — dėl daiktavardžio *donis* suartinimo su veiksmažodžiu *duoti*.

Kitokio pobūdžio klaidos ar bent netikslumai yra žodžių *dyselys* (s. v. *dyszal*) ir *hrikštas* (s. v. *chrzest*) kildinimas iš lenkų kalbos. *Dyselys* (vien. gal. *dýselj*) ir *dýselis* negali būti atsiradę iš lenkų *dyszal* „rodiklis, gražulas“ dėl savo fonetikos (-s-, tvirtapradė priegaidė) ir geografijos (buv. Rytprūsių pasieniai). Visai teisingai kiti juos laiko germanizmais, pakliuvusiais į mūsų kalbą tiesiog iš gretimų vokiečių tarmių (plg. jų *disal* „t. p.“)¹⁸. Jeigu jau reikėjo, iš lietuvių kalbos čia buvo galima nurodyti plačiau vartojamus to žodžio variantus *dišlius*, *dišlis* ar pan., kurie tikrai yra atėję per

¹³ Žr. Lietuvių kalbos žodyno III t., 71 psl.

¹⁴ Lietuvių kalbos žodyno III ir IV tome visi tie žodžiai dėl redakcijos nepakankamos orientacijos yra priskirti prie nevertotinų slavizmų.

¹⁵ Net E. Frenkelis, gal arčiau nesusipažinęs su specialiu Ničo ir Mrozuvnos darbu tuo klausimu, tą santykį nušviečia netiksliai, liet. *grikai* kildindamas iš lenkų *gryka*, o ne atvirkščiai; žr. jo nurod. veik., 169 psl.

¹⁶ Teisingai liet. *dabóti* ir *bóti* pirmasis ima aiškinti A. Briukneris, žr. *Archiv für slavische Philologie*, VI, 1882, 271 psl., 1 išn. Vėlesnę literatūrą šiuo klausimu duoda E. Frenkelis, nurod. veik., 53 psl. Reikia pastebėti, kad ir pats F. Slavskis toliau (s. v. *dbać*) tuos veiksmažodžius sako veikiau esant slavizmus.

¹⁷ «Русский филологический вестник», LXVII, стр. 236.

¹⁸ Žr. K. *Alminauskis*, nurod. veik., 45 psl.

slavus. Trumpo pasakymo, kad liet. *krikštas* yra iš lenkų kalbos, nepakanka, nes lieka neaiškus fonetinis to žodžio skirtumas nuo lenkų originalo (*chrzest, krzest* „t. p.“). Bene patikimiausią (nors irgi abejotiną) žodžių *krikštas, krikštyti* aiškinimą yra davęs J. Endzelynas. Jo nuomone, lietuviai pradžioje turėję **kristyti* (plg. latvių *kristīt*) < sen. rusų *крѣстѣти*; vėliau iš lenkų *chrzcić* ar *krzcić* atsiradusi forma **kštyti*; sumišus toms dviem formoms, ir susidariusi dabartinė — *krikštyti*¹⁹.

Lenkų *dryblas* „didelis, nerangus žmogus (XVII a.— ir arklis), drimba“, tarm. *drymbblas* „t. p.“ etimologija, kaip matyti iš žodyno (s. v.), kol kas tebėra neaiški. Tad ar nereikėtų polonistams dar kartą pasvarstyti kadaise L. Malinovskio iškeltą (deja, silpnai paremtą lietuvių kalbos faktais) mintį dėl *dryblas* kilmės iš lietuvių kalbos? Liet. *drimba*, *drimblės*, *-ė* (plg. ir *drimbaila*, *drimbalas*, *drimba...*) ir (be nosinio infikso) *dribla*, *driblià* (plg. ir *dribaila*, *dribšas...*) — veiksmožodžio *dribti* (*drimba*, *dribo*) dariniai — savo forma (lenkų *-as* paaiškinamas sinonimų *bilbas* ir pan. įtaka) ir reikšme (liet. žodžiai reiškia „stambus, nerangus, sudribęs žmogus ar gyvulys“) atsitiktinai vargu ar galėtų būti tokie artimi minėtiems lenkų kalbos žodžiams.

Žodyne lietuvių kalbos žodžiai ne visada nurodomi teisingai. Vietoj nesamo slavizmo *dėdas* „senis“ (s. v. *dziad*) turi būti *diėdas* (jeigu būtų *dėdas*, jį ir slavizmu netiktų laikyti). Daržovės pavadinimą *dinà* (s. v. *dynia*) reikia pakeisti į *dynià* (yra ir *dynys*, *dynis* ir kt.) Žodis *hycelis* (s. v. *hycel*) senesniuose raštuose gal ir pasitaiko, tačiau tarmėse tėra *ic(e)lis*, *iclius* (žodyne nurodoma ir daugiau slavizmų su *h-*). Sen. liet. *iskūs* (s. v. *iskra*) vietoj veikiau turėtų būti *yškus* (iš sen. raštų šaknies balsio ilgumas neaiškūs, tačiau plg. iš gyvosios kalbos žinomą *yškiai* „tikrai, aiškiai“ ir kt.). Paukščio pavadinimo forma *jarubė* (s. v. *jarzqb*) keistina į *jerubė* (*jarubė*) ar bent nurodytinas jos šaltinis (Lietuvių kalbos žodyno IV tome tokios formos nėra). Vietoj *priėskas* (s. v. *jasny*) reikia duoti *prėskas*, *-à*.

Didesnė dalis klaidų lietuvių kalbos žodžiuose yra atsiradusi dėl nepakankamo įprastinės mūsų rašybos paisymo, tenkinimosi tokiu užrašymu, koks kalbininkų darbuose buvo paplitęs XIX a. gale ir XX a. pradžioje. Ypač dažnai nežymimas balsio *ū* ilgumas: rašoma *bū-k* (s. v. *by*) = *bū-k*, *būkas* (s. v. *byk*) — *būkas*, *būta* (s. v. *byt*) = *būtas*, *būti* (s. v. *być*) = *būti*, *drūtas* (s. v. *drzewiej*) = *drūtas*, *dūkas* (s. v. *dudek*) = *dūkas*, *glūpas* (s. v. *glupi*) = *glūpas*, *gužys* (s. v. *giezek*) = *gužys*, *gūžoti* (s. v. *guzdrać się*) = *gūžoti*, *krūmas* (s. v. *czupryna*) = *krūmas*, *kūnas* (s. v. *cna*) = *kūnas*; kitur tas ilgumas pažymėtas, plg. *dūris* (s. v. *dziura*), *žiūrėti* (s. v. *dojrzeć*) ir kt. Kitos rašybos klaidos yra įvairios: *burksznóti* (s. v. *burczeć*) = *burksnóti*, *burkúti* (ten pat) = *burkúoti*, *grėbiū grėbti* (s. v. *chcieć*) = *griėbiū griėbti*, *skonėti* (s. v. *chędogi*) = *skanėti* (*skonėti*), *sūbóti* (s. v. *chybić*) = *siūbuoti*, *triėsti triėdžiu* (s. v. *dryzdać*) = *triesti triedžiu*. Yra viena kita priegaidės žymėjimo klaida: *dramblės* (s. v. *dryblas*) = *dramblės*,

¹⁹ Zr. Filologu biedrības raksti, XVII, Rīgā, 1937, 164 lpp.

dremblŷs (ten pat) = *dremblŷs, kãsti* (s. v. *czesac*) = *kãsti, pa-žãras* (s. v. *dozór*) = *pa-žãras, skaistŷs* (s. v. *czysty*) = *skaistŷs*. Aiškios korektūros klaidos yra *aeivóti* (s. v. *dziwić*) vietoj *deivóti* ir gal *broterelis* (s. v. *brat*) vietoj *broterėlis*.

Juo arčiau pirmojo tomo pabaiga, tuo įvairių su lituanika susijusių netikslumų pasitaiko vis rečiau. Tad galima tikėtis, kad kituose tomuose jų bus dar mažiau. Autoriui čia daug galėtų padėti mūsų dabartiniai aiškinamieji žodynai (didysis ir dabartinės kalbos) ir rėmimasis lietuviškai rašytais etimologijos darbais (K. Būgos „Kalba ir senovė“ ir kt.). Svarbus pagalbininkas, be abejo, dabar bus ir E. Frenkelio žodynas.

Baigiant reikia linkėti, kad kaip galint greičiau pasirodytų tolesni šio vertingo etimologijos veikalų tomai. Jų laukia, be kitų, ir lituanistai.

DVI ETIMOLOGIJOS PASTABOS

V. Urbutis

I. Gručkas

Daržovė *Brassica napus* mūsų tarmėse yra vadinama įvairiai: *griežčiu, sėtinium, gručku, kručku, koliu* ar dar kitaip. Dėl vieno iš tų sinonimų, žodžio *gručkas*, pravartu kai ką pasakyti atskirai, nes iki šiol dar neturime visai patenkinamo jo kilmės aiškinimo. Didžiojo Lietuvių kalbos žodyno III tome prie žodžio *gručkas* nurodytas baltarusių tokios pat reikšmės žodis *брычка*. Galvoti, kad iš to baltarusių žodžio išriedėjo mūsų *gručkas*, deja, negalima, nes tada lieka neišaiškintas žodžio pradžios priebalsio *g* atsiradimas vietoj originalo *b*. Pr. Skardžius savo darbe „Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen“ (79 psl.) *gručką* kildino iš lenkų tarmių žodžio *gruszki* „tokia bulvių rūšis“ (pagal kilmę — mažybinė daiktavardžio *grusza* „kriaušė“ forma). Tas aiškinimas dabar duodamas ir Frenkelio lietuvių kalbos etimologijos žodyne (s. v. *kručkas*). Vis dėlto ir tos etimologijos negalima laikyti patikima: jai prieštarauja sugretintų žodžių reikšmės ir iš dalies fonetikos skirtumas, o taip pat žodžio *gručkas* geografija.

Gručkas (griežčio reikšme) vartojamas tik nedideliame Lietuvos TSR pietvakarių kampe (Liubavas, Kalvarija, Kapsukas, Vilkaviškis ir kt.). Į rytus ir šiaurę nuo šio ploto eina *kručko* paplitimo ruožas (Veisiejai, Punkskas, Seštokai, Liudvinavas, Alytus, Prienai, Vilkija, Girkalnis ir kt.). *Kručko* kilmė yra aiški — jis yra atsiradęs iš baltarusių tos pat reikšmės dialektizmo *крычка* (jam artimiausia yra apie Krekenavą, Babtus ir kt. vartojama lytis *kručka*). Tą baltarusių žodį reikia laikyti ir mūsų *gručko* originalu. *Gručko* vartojimo plotas aiškiausiai rodo jį atsiradus iš *kručko*. Tik skardumu tesiskiriančių priebalsių *k* ir *g* kaitaliojimas, ypač žodžio pradžioje, nėra lietuvių kalboje retenybė. Čia pakaks keletu tokių pavyzdžių, kur pirmykštis žodžio pradžios *k* yra pakeistas skardžiuoju *g* kaip tik slavizmuose: *galdūnas, galiūnikas, gamziūlka* (Kartena; plg. lenkų *kamzółka*), *garnŷzas* (Leliūnai, Uliūnai; plg. baltarusių *карніз*), *gelnė, goptū-*

ras, *gvalda* ir t. t. (žodžius, kurių vieta nenurodyta, galima rasti Lietuvių kalbos žodyno III t.). Galimas daiktas, kad *kručui* išvirsti į *gručką* bus padėjusi disimiliacija.

Kad *gručko* negalima skirti nuo *kručko*, rodo ir tas, jog šalia formos *griučkas* ploto (Sintautai, Šakiai) yra vartojama ją atitinkanti forma *kriučkas* (Veliuona ir kt.).

2. P a n t a s

E. Frenkelio žodyne (s. v. *pántas* 2), lygiai kaip ir A. Briuknerio darbe „Die slavischen Fremdwörter im Litauischen“ (Weimar, 1877, S. 115), linkstama galvoti, kad liet. *pántas* (*pánta*) „gegnių (= kreklų, kazilų, sparrų) jungiamoji kirtelė, juosta, skersinis“ yra kilęs iš lenkų panašios reikšmės žodžio *bant* (< vid. vok. aukšt. *bant* „skersinis“). Tokiam aiškinimui rimtai prieštarauja fonetikos skirtumas: lietuvių kalboje sunku rasti slavizmų, kurie turėtų *p*- vietoj originalo *b*-. Abejonių kelia dar tas dalykas, kad lenkų *bant* „juosta (gegnių skersinis)“ šiaurės rytų Lenkijoje pasitaiko tiksliai vietomis ir, lenkų kalbininko K. Ničo nuomone, čia bent kiek daugiau plisti (kaip literatūrinės kalbos žodis) ir išstumti savo sinonimus yra pradėjęs tiksliai vėlesniais laikais¹, kai tuo tarpu žodis *pántas* mūsų žodynuose jau yra nuo XVIII a. vidurio.

K. Alminauskiui žodis *pántas* „juosta“ nesiskiria nuo germanizmo *pántas* „įkaitas, užstatas“ ir kartu su juo yra atsiradęs iš vokiečių dial. (buv. Rytprūsių) *pant* = vok. liter. klb. *Pfand* „įkaitas, laidas“². Su tokiu aiškinimu neleidžia sutikti gretinamų žodžių reikšmė (liet. „juosta“ — vok. „įkaitas“).

Žodį *pántas* (*pánta*) „juosta“ pažįsta šie Mažosios Lietuvos žodynai: Ruigio (1747) — „Hahnbalke, Pántas, to, m.“ (II, 188 psl.), Milkės (1800) — „Panta, tôs, f. der Hahnen-Balken“ (I, 191 psl.) ir „Hahnbalke, Pantas, to, m.“ (II, 250 psl.), Neselmano (1851) — „Pánta, ôs, f. der Hahnenbalken am Gebäude, von Andern Gëwelis genannt“ (277 psl.), Kuršaičio (1883) — „pántas, -o Subst. m. ... der Hahnenbalken im Gebäude“ (292 psl.; čia duodama ir Milkės *pánta*). Becenbergeris duoda „pantélis, sg., der hahnenbalken“³ — iš Enskehmen, į šiaurės vakarus nuo Stalupėnų; maždaug iš tų vietų yra žinoma ir nemažybinė forma *pantas*⁴. Lietuvos TSR teritorijoje *pánto* ir *pántos* („juostos“ reikšme) vartojimo plotas šiandien beveik sutampa su aukštaičių vakariečių pietinės ir vidurinės dalies plotu. Tas žodis žinomas daugelyje vietų nuo Pernaravos ir Raseinių šiaurėje iki Vištyčio ir Kalvarijos pietuose, nuo Jurbarko ir Vištyčio vakaruose iki Garliavos ir Prienų rytuose. Pietinėje to ploto dalyje, paprastai, vartojama forma *pántas* (Gražiškiai, Kapsukas, Prienai, Alksnėnai, Garliava, Zapyškis ir kt.), o šiaurinėje, didesnėje — *pánta* (Bagotšilis, Griškabūdis, Sintautai, — pasta-rojoje vietoje pažįstama tik daugiskaita, — Lekėčiai, Jurbarkas, Čekiškė, Gir-

¹ K. Nitsch, Wybór pism polonistycznych, II, Wrocław, 1955, str. 52—55.

² K. Alminauskis, Die deutschen Lehnwörter im Litauischen, K., S. 95.

³ A. Bezenberger, Litauische Forschungen, Göttingen, 1882, S. 150.

⁴ C. Cappeller, Kaip senėji Lėtuvininkai gyveno, Heidelberg, 1904, 1 psl.

kalnis ir kt.; forma *panta* vartojama ir žemaičių dūnininkų pietryčių pakraštyje: Eržvilkas, Raseiniai, Viduklė).

Žodis *pántas* (*pánta*) lietuvių kalboje yra pažįstamas ir kitokiomis reikšmėmis. Iš didžiojo Lietuvių kalbos žodyno kartotekos matyti, kad *pántas* (priegaidė ?) Gaurėje ir Priekulėje žymi tvoros straipsnį (vienų išilginių karčių tarpą). Kuršių Marių žvejai *pántu* vadina tam tikrą prietaisą žuvims (ypač unguriams) gaudyti, padarytą iš sujungtų venterių (Rusnė, Priekulė)⁵. Ta reikšme *pántą* pasiskolino ir buv. Rytprūsių vokiečiai, plg. jų *Pant* (*Pante*) „pantas“⁶. Panašių skolinių yra ir daugiau, plg. *Bradden* (*Bradde*) „bradaī (brādai), brandinė“, *Wenter* „vėnteris“ ir kt. Kiek kitaip — „virvės venteriu priė kuolų pririšti“ reikšme — *pántas* yra vartojamas Drevernos žvejų. Šiaurės žemaičiai dūnininkai pažįsta žodį *pañtas* „prėslas, šalinė“ (Leckava, Mažeikiai, Tirkšliai, Židikai, Barstyčiai, Skuodas, Palanga)⁷. *Pañto* „prėslo“ plotas nesibaigia šiaurine žemaičių siena: žodis *pañts* (kai kur *pañte*, *panta*) „prėslas, pantas (vietomis — tik šieno, kaip ir Palangoje)“ yra plačiai pažįstamas latvių Kurše. Tas žodis (*-an-* rodo jį esant gautą iš kuršių) latvių tarmėse ir literatūrinėje kalboje dar turi „sąnario“, „(veido) bruožo“, „eilėraščio eilutės“ ir kitokių reikšmių⁸.

Iš čia duotų faktų matyti, kad nėra jokio reikalo *pántą* „gegnių juostas“ reikšme laikyti nebaltišku žodžiu. Kartu su minėtais savo artimiausiais giminaičiais jis sietinas su žodžiais *pántis*, *pinti*, latvių *pīt* „t. p.“, prūsų *panto* „pančiai“, sen. slavų *pąto* „t. p.“ ir t. t.⁹. Tokią žodžio *pántas* „gegnių juosta“ etimologiją puikiai paremia tikslūs jo atitikmenys gretimose slavų kalbose — lenkų dial. *pęto* „t. p.“ (ppr. tik daugiskaita *pęta*)¹⁰ ir baltarusių bei ukrainų dial. *nýto* „t. p.“¹¹.

⁵ Iš buv. Rytprūsių tą žodį duoda: *J. Gerullis* ir *Chr. Stangas*. Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, 1933, 87 psl.; *A. Bezenberger*. Lit. Forsch., S. 150, čia nurodoma ir forma *panta*; tik tokią formą duoda *H. Frischbier*. Preussisches Wörterbuch, II, 1883, S. 120.

⁶ *A. Bezenberger*, Lit. Forsch., S. 150; *H. Frischbier*. Preuss. Wört., S. 120; plg. ir *W. Ziesemer*. Preussisches Wörterbuch, I, 1935 tt., S. 4.

⁷ Dėl priesagos *-tas* darinių priegaidės ir jos kitemo žr. *K. Būga*. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, II, Göttingen, 1923, 114 ir tol. psl.

⁸ *K. Mülenbachs* — *J. Endzelins*. Latviešu valodas vārdnīca, III, Rīgā, 1927—1929, 78 lpp. ir *J. Endzelins* — *E. Hauzenberga*. Papildinājumi..., II, Rīgā, 1938—1946, 161 lpp.

⁹ *A. Walde* — *J. Pokorny*. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, II, Berlin, 1927, S. 661; plg. *K. Būga*. Zeitschrift..., S. 115; *K. Mülenbachs* — *J. Endzelins*. Latviešu..., 78 lpp.

¹⁰ Dėl paplitimo šiaurės rytų Lenkijoje žr. *K. Nitsch*. Wybór..., str. 52.

¹¹ Dėl paplitimo Paliesėje žr. *J. Tarnacki*. Studia porównawcze nad geografią wyrazów, Warszawa, 1939, str. 15.

KALBOS SMULKMENOS

V. Mažiulis

G. Mustas savo 1951 m. straipsnyje „Zur Etymologie des finn. *laiva*, lit. *laivas*, „Schiff“ (KZ LXIX 179—184) gana įtikinamai rašo, kad liet. *laivas*, latv. *laiva* esą kilę iš finų kalbų, plg. suom. *laiva* „laivas“. Finai žodį *laiva* gavę iš germanų, plg. runų įrašų *hlaiwa* „karstas, Grabhügel“, got. *hlaiw* „karstas“, sen. angl. *hlāw*, *hlæw* „karstas, Grabhügel“. Reikšmių „laivas: karstas“ santykį straipsnio autorius pagrįstai argumentuoja tuo, kad senovės germanai mirusiųjų (ypač kilmingųjų) lavonus mėgdavę laidoti arba sudeginti laivuose. Pirmykštė šio germanų žodžio reikšmė galėjusi būti „gyvenamas namas“ („Wohnhaus, Hütte“).

Dėl kito baltų kalbų žodžio finiškos kilmės kalba E. Nieminenas savo 1955 m. straipsnyje „Die baltischen und ostseefinnischen Ausdrücke für Segel“ (KZ LXXII 129—160). Čia jis, remdamasis nagrinėjamojo žodžio išplitimu lietuvių ir latvių raštuose bei tarmėse, įrodo, kad latv. *buris*, liet. *būrė* esą paskolinti iš lybių kalbos.

A. Majerio (A. Mayer) straipsnyje (1951 m.) „Zwei Inselnamen in Adria“ (KZ LXX 76—96) tarp kitko nurodoma, kad mesapų vietovardis *Tara-nt-* [„prie vienos lagūnos upės, vardu *Tara*, esantis miestas, t. y. Tarios miestas“ (plg. Kretschmer Glotta XIV 89)] pagal priesagą *-nt-* esąs panašus į lietuviškuosius *Laukantė* (upė): *laukas*, *Sālantas* (upė): *salā*¹.

Savo straipsnyje „Notes d'étymologie et de grammaire Hittites III“² B. Čopas, nagrinėdamas hetitų etimologijas³, nurodo, kad het. *kariia-* „pri-, apdengti; paslėpti“ (reikšmė pagal J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch, 100 psl.) ir het. *kurk-* „(ap)saugoti“ < „apdengti“ (reikšmės pagal F. Sommer, Heth.-akkad. Bil., 101—102 psl.), be kitų indoeuropiečių kalbų (B. Čop. I. c., 20 ir sek. psl.), turį giminaičių ir baltų kalbose. Abu šie žodžiai esą kilę iš ide. šaknies **k^huer-* „apdengti“: pirmojo žodžio archetipas esąs **kuor-ite/o-*, antrojo — **kur-q/gh-* arba **kur-q/gh-*. Hetitiškajam *kariia-*, B. Čopo nuomone, esą giminaičiai ir prūs. *sarwis* bei liet. *šarvas*, kurie galėję atsirasti iš senesnės lyties **švarvas* (panašiai kaip liet. *sāpnas* iš **svapnas*). Su tokiu teiginiu nė vienas baltistas negali sutikti, kadangi prūs. *sarwis*, liet. *šarvas* yra germaniški (seni) skoliniai⁴. Taip pat nepatikima ir prūs. *sarkstes* „kardo makštys“ (dgs. mot. g.) kildinimas iš **švark/g-* ir jo gretinimas su het. *kurk-* (B. Čop. I. c., 21 psl.). Prūs. *sarkstes*, mano nuomone, greičiausia bus tos pačios šaknies žodis kaip ir liet. *sėrgi*, *-ėti*, prūs. *absērgsnan* „apsauga“, *butsargs* „buto sar-

¹ Mayer. Zwei Inselnamen in Adria KZ LXX, S. 93, plg. Reallexicon der Vorgeschichte, VI Band, hrsg. M. Ebert, Berlin, 1926, S. 45; G. Gerullis. Die altpreussischen Ortsnamen, Berlin—Leipzig, 1922, S. 256; Pr. Skardžius. Lietuvių kalbos žodžių daryba, V., 1941, 374 psl.

² „Slavistična revija“, IV letnik 1—4 — „Linguistica“, leto II, 1956, št. 1—2.

³ Žr. to paties autoriaus hetitų etimologijas žurnale „Revue Hittite et Asiatique“, tome XIII, fasc. 57, Paris, 1955, p. 63—71.

⁴ Žr. K. Büga. Kalba ir senovė, 64 psl.: K. Alminauskis. Die Germanismen des Litauischen, Teil 1, S. 20.

gas“, latv. *saġgāt* „sergēti“⁵. Dēl šio prūsų žodžio priesagos *-ste* (= liet. *-stė*) plg. liet. *veġpstė: veġpia, veġpti, sviġstė* „svirtis“: *sviġro, sviġti* ir pan. Prūs. *sarkstes* anksčiau, galima manyti, buvo *i*-kamienis, plg. prūs. *sansy* < **zansē*: liet. *žąsis*, prūs. *pette*: liet. *petis*, latv. *sakne*: liet. *šaknis* ir kt. (plg. Pr. Skardžius. I. c., 54, 328 ir sek. psl.). Tokią prūs. *sarkstes* lytį, t. y. **sargstis* (vns. vard.), plg. su liet. *sviġstis, -iēs* (Gervėčiai): *sviġstė* (Melduičiai) ir kt. Pagaliau, nepatikimas yra minėtų hetitiškų žodžių etimologinis gretinimas ir su liet. *švaġkas, šaġkas* (Būga pateikia lytis: *švaġkai, šaġkai* (žr. K. Būga. I. c., 289 psl.), latv. *svāġki* (B. Čop, I. c., 21—22 psl.), nes jie yra skoliniai (žr. K. Būga. I. c., M. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca, III s., 1144 lpp.).

⁵ Tolimesnę etimologiją žr. R. Trautmann. Baltisch-slavisches Wrb., S. 257—258.

К ВОПРОСУ ОБ ОМОНИМАХ

Заметка по поводу статьи В. И. Абаева «О подаче омонимов в словаре» («Вопросы языкознания», 1957, № 3)

С. М. Потапов

В. И. Абаев на ряде удачно подобранных примеров показывает, как благодаря «необычному пониманию омонимии... в одних и тех же словарях от одного издания к другому количество омонимов катастрофически растет». Автор, несколько гиперболизируя создавшееся положение, высказывает опасение: «Если так пойдет дальше, то через десяток лет наши словари будут сплошь и рядом состоять из одних омонимов» (стр. 31).

Заинтересовавшись вопросом, откуда берутся в таком количестве новые омонимы, В. И. Абаев устанавливает: «К счастью, дело оказалось не хитрое. Размножение омонимов идет в основном за счет полисемии: *вольный* «свободный» и *вольный* «имеющий возможность свободно делать что-н.»; *долг* «обязанность» и *долг* «взятое взаймы»; *лад* в быту и *лад* в музыке и т. д.» (стр. 31—32).

В статье справедливо указывается на недостаток наших словарей — смешение в некоторых случаях омонимии и полисемии. Однако с отдельными теоретическими положениями, высказанными в анализируемой статье, едва ли можно согласиться.

Ошибки в работе наших лексикографов при разграничении слов-омонимов и разных значений одного и того же слова имеют место. Но отсюда никак не следует, что получившие признание взгляды на омонимы требуют каких-либо существенных исправлений. Нельзя брать

под сомнение теорию только потому, что при применении ее в практической работе могут встречаться те или иные ошибки.

Нам кажется, что автор, пытаясь стоять на позициях исторической лексикологии, погрешает против историзма в вопросе об омонимах.

Подлинными омонимами он считает лишь омонимы корневые, исторически не имеющие между собой никакой семантической связи (*бор* «лес» и *бор* «машина», *брак* в производстве и *брак* «супружество», *град* «город» и *град* «осадки» и пр.), и омонимы словообразовательные, которые этимологически между собой связаны и образованы из одних и тех же элементов, но возникли и жили независимо один от другого (*бумажник* «портфельчик» и *бумажник* «рабочий бумажной промышленности», *раствор* «жидкая смесь» и *раствор* двери и т. п.). Созвучие всех этих слов, по мнению В. И. Абаева, есть игра случая (стр. 41). Вызывают сомнение дальнейшие суждения автора о так называемых «семантических омонимах»: «Если перед нами расщепление значений когда-то единой лексемы в рамках документированной истории данного языка, то, как бы далеко ни разошлись значения и как бы велик ни казался «разрыв семантических связей», мы можем говорить только о полисемии, но никак не об омонимии. Омонимия возникает не тогда, когда возникает впечатление «разрыва семантических связей», а лишь в том случае, если этих связей никогда в истории данного языка не существовало» (стр. 42).

Если принять эту точку зрения, то труд наших лексикографов, связанный с распознаванием омонимов, будет облегчен, но семантические омонимы, независимо от наших взглядов на них, не перестанут существовать. Они не перестанут существовать в языке и в том случае, если совсем не будут отражены в словарях. Пострадает не язык с его реально существующими семантическими омонимами, а пострадают наши словари, вернее, те, кто будет пользоваться этими словарями, поскольку они не будут находить в них правильного отражения реальных фактов языка.

Дело не в отказе (хотя бы и в словарях) от объективно существующих семантических омонимов, а в том, чтобы их правильно распознавать и отграничивать от случаев полисемии, насколько позволяет это современная наука.

Семантические омонимы — это не просто далеко разошедшиеся значения одного слова, а значения отдельных слов, порвавших между собой какие бы то ни было смысловые, ассоциативные связи. Когда я вижу плывущий в небе *месяц*, у меня даже намек нет на мысль о *месяце* — 1/12 части года; когда я говорю: «считаю его хорошим человеком», — в моем сознании не присутствует и тени намек на счет в арифметическом смысле. То же можно сказать о *белке* яйца и *белке* «органическом веществе», о *ручке* «маленькой руке» и *ручке*, которой пишем; о *совете* «наставления» и *совете* «органе государственной власти»; о *ключе* «источнике» и *ключе* «отмычке» и т. д.

С точки зрения исторической лексикологии каждая приведенная

пара слов есть не что иное, как выражение разных значений одного слова; с точки же зрения говорящих на русском языке сейчас это разные слова. Между этими словами, хотя их значения и вышли из одной точки, нет ничего общего, кроме звучания. Это такие же разные слова, как корневые и словообразовательные омонимы. Смысловые связи между значениями этих слов теперь утеряны; следовательно, теперь это разные слова, хотя они и звучат одинаково.

Между значениями одного слова, его «семантическими формами», по меткому определению В. В. Виноградова, имеются смысловые, ассоциативные связи; между семантическими омонимами, когда они стали таковыми, подобных связей нет. Поистине только предвзятая, оторванная от живой речи, мысль лингвиста может не заметить разницы между значениями одного слова и семантическими омонимами.

Как бы остроумно ни говорил В. А. Абаев о «познании статики через историю», нельзя с ним согласиться, что омонимия — это только случайное созвучие разных по происхождению слов, но никак не созвучие, основанное на генетической связи.

Омонимия — это не только первое, но и второе при условии, если смысловые, ассоциативные связи между значениями данных слов отсутствуют.

Могут спросить: а где же объективный критерий того, что перед нами в том или ином случае действительно выступают омонимы, а не разные значения одного слова?

Какого-то простого рецепта на этот счет не существует.

Как известно, разные значения слов получаются чаще всего в результате использования одного и того же слова с определенной семантикой для обозначения других предметов, имеющих какие-то общие черты с тем предметом, за которым до этого было закреплено данное слово.

До тех пор, пока в сознании людей присутствует «ощущение» связи между обозначаемыми словом явлениями, мы имеем дело с полисемией. С утерей этого мы получаем омонимы.

Дело, конечно, не в терминах, а в сути анализируемого явления. Если даже согласиться с В. А. Абаевым, т. е. считать омонимами только слова-случайные созвучия, но различные по происхождению, все равно потребуется выделить в особую группу так называемые «семантические омонимы».

Нельзя смешивать явления подлинной полисемии, где к разным значениям слова часто легко подыскиваются одни и те же синонимы, с явлениями мнимой полисемии, когда к значениям слов нельзя дать одни и те же синонимы. Нельзя факты одной эпохи механически переносить в другую эпоху, по крайней мере в данном случае. Значения слов, их связи не всегда воспринимаются нами так, как они воспринимались нашими предками, а с этим надо считаться, если мы хотим правильно отражать факты языка. Автор иронизирует по поводу этого положения, но это не колеблет его истинности.

Если стать на точку зрения В. И. Абаева, можно предположить, что количество омонимов будет уменьшаться, ибо то, что в некоторых случаях мы считаем сейчас омонимами в соответствии со взглядами автора (одинаково звучащие слова, но разные по происхождению), со временем могут стать разными значениями одного слова, если будет доказана общность происхождения этих слов.

А что же от этого изменится для говорящих? Ровным счетом ничего. Докажете вы общность происхождения такой-то пары слов или не докажете, говорящий все равно, независимо от этого, будет воспринимать их как именно два слова с совершенно разными значениями.

Язык, его словарь, в частности, развивается и за счет роста омонимов, получающихся в результате полного разрыва, «расщепления» значений одного слова.

Конечно, исследователь в известных случаях будет сталкиваться с трудностями при отношении тех или иных фактов к омонимии или к полисемии; не свободны будут, возможно, полностью и наши словари от некоторого налета субъективных и не всегда верных взглядов составителей словарей на явления омонимии. Задача лексикографов и всех тех, кто интересуется вопросами лексикографии, свести к минимуму эти недочеты или совсем избежать их. Это лучше, чем то, что советует сделать В. И. Абаев, т. е. вообще отказаться при составлении словарей от понятия «семантические омонимы».

Чтобы избежать в таких случаях ошибок, нужно знать, как воспринимает анализируемые явления большинство говорящих на данном языке, и из этого исходить. Это трудный, но наиболее плодотворный путь.

Если между значениями одинаково звучащих слов, хотя бы и вышедших когда-то из одной точки, из одного понятия, так же мало в данное время общего (общих смысловых, ассоциативных связей), как, напр., между любыми другими словами; если между ними нет смысловых точек соприкосновения, которые говорили бы об общности, единстве их значений, мы имеем перед собой омонимы. Если же между значениями таких слов можно провести связующие их смысловые нити, а тем более подобрать к ним общие синонимы, то эти значения являются разными сторонами одного понятия, то есть выражением полисемии.